

راهنمای عمل برنامه احصاء تعیین کننده های استانی آسیب

های اجتماعی

معاونت پیشگیری از آسیب های اجتماعی

مرکز توسعه پیشگیری و درمان اعتیاد سازمان بهزیستی کشور

پائیز ۱۴۰۱

مقدمه

سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، نیازمند شناسایی عوامل خطر و محافظ این آسیب‌هاست تا پس از آن، به شبکه ارتباطی این عوامل، اهمیت هر یک و روند تغییرات آن‌ها در محیط اقدام، آگاهی یافت. معاونت پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی مرکز توسعه پیشگیری و درمان اعتیاد طی سال‌های متمادی و بر اساس احکام جزء ۴ از بند الف ماده ۸۰ قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، سیاست‌های کلی برنامه پنجساله هفتم و سایر اسناد بالادستی، با هدف ساماندهی اطلاعات آسیب‌های اجتماعی و تعیین‌کننده‌های آن در کشور، ضمن طراحی، تدوین و پیاده‌سازی برنامه ملی رصد آسیب‌های اجتماعی، اقدام به راه‌اندازی سامانه رصد آسیب‌های اجتماعی و عوامل تعیین‌کننده آن (سراج) و راه‌اندازی دبیرخانه‌های ملی و استانی نموده است. در همین راستا، چهار پیمایش ملی بر روی ۴۷۲۰۰۰ نفر و طرح برآورد جمعیت پنهان بر روی ۶۵۸۰۰ نفر به اجرا در آمده، بالغ بر ۲۰۰ گزارش مدیریتی، ملی و استانی تدوین شده و اطلاعات و داده‌های ثانویه درون‌سازمانی و برون‌سازمانی مرتبط با آسیب‌های اجتماعی و تعیین‌کننده‌های آن‌ها ذیل برنامه مزبور مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است؛ بر این اساس، به منظور شناسایی هر چه دقیق‌تر عوامل خطر و محافظت آسیب‌های اجتماعی در مراکز استان‌ها (با در نظر گرفتن ویژگی‌های جغرافیایی، فرهنگی، تاریخی و اجتماعی شهرستان مورد مطالعه)، برنامه احصاء تعیین‌کننده‌های استانی آسیب‌های اجتماعی با استفاده از روش‌های پژوهش کیفی به شرح ذیل تدوین و جهت اجرا توسط مشمولین ابلاغ می‌گردد.

فصل اول: کلیات

ماده (۱) تعاریف و مفاهیم

مسئله اجتماعی: به شرایط اجتماعی (همچون فقر) یا الگوهای رفتاری (همچون مصرف مواد) که به تعدادی از افراد یک جامعه آسیب می‌زنند و تعداد قابل توجهی از مردم، آن را یک نگرانی عمومی و نیازمند اقدامی جمعی می‌دانند، مسئله اجتماعی گویند.

آسیب اجتماعی: آن دسته از مشکلات اجتماعی که مهم‌ترین تظاهر آن‌ها رفتاری است (رفتار عدول از هنجار اجتماعی). آسیب‌های اجتماعی اشکال مختلفی داشته و در منابع مختلف به دسته‌های گوناگونی تقسیم شده‌اند، اما همه آن‌ها را می‌توان در چهار مقوله خشونت، اعتیاد، فحشا و انحرافات جنسی و سایر جرائم گنجانند.

عوامل تعیین‌کننده: در این راهنمای عمل، منظور از عوامل تعیین‌کننده، آن دسته از عوامل خطر و محافظی هستند که آسیب‌های اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند؛ برخی از این عوامل عبارتند از وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، سطح تحصیلات، سن، میزان دریافت حمایت‌های اجتماعی و خانوادگی، وضعیت تاهل و غیره

نظام رصد آسیب‌های اجتماعی: فرآیندی نظام‌مند برای جمع‌آوری، تحلیل و تفسیر مداوم داده‌های مرتبط با مسائل و آسیب‌های اجتماعی با هدف طراحی و اجرای برنامه‌های مرتبط و ارزشیابی اقدامات انجام شده

مصاحبه نیمه ساختار یافته: مصاحبه نیمه ساختاریافته بین دو حد نهایی مصاحبه ساختاریافته و مصاحبه بدون ساختار قرار می‌گیرد. در این نوع از مصاحبه، پروتکل مصاحبه شامل سؤالاتی از پیش تعیین شده است و البته پژوهشگر می‌تواند در خلال مطالعه نیز سؤالات جدیدی را مطرح کند.

مطلعین: کسانی هستند که از اوضاع و احوال اجتماعی به طریقی آگاه هستند؛ این افراد یا خودشان به طور مستقیم شاهد رویدادهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بوده‌اند و یا مستقیماً در خصوص این رویدادها شنیده‌اند. در این راهنمای عمل مطلعین شامل نمایندگان دستگاه‌هایی نظیر استانداری (معاون امور اجتماعی فعلی و در صورت امکان، معاون قبلی)، فرمانداری (معاون فعلی و در صورت امکان، معاون قبلی)، نیروی انتظامی، پزشکی قانونی، سازمان بهزیستی، دادگستری، دادستانی، آموزش و پرورش، پلیس اجتماعی، معاونت پژوهشی دانشگاه‌ها، معاونت اجتماعی شهرداری‌ها، بسیج، حوزه‌های علمیه، ائمه جماعات و نمایندگان سازمان‌های غیردولتی هستند.

گروه متمرکز: گروه متمرکز گروهی کوچک اما متنوع از نظر جمعیتی است که در آن افراد در مورد ادراکات، عقاید، باورها، و نگرش‌هایشان سؤال می‌شود؛ در این حالت، سؤالات در یک گروه تعاملی پرسیده می‌شود و شرکت‌کنندگان می‌توانند آزادانه با اعضای دیگر گروه صحبت کنند و عقاید و نظرات خود را ابراز کنند. در این راهنمای عمل گروه متمرکز شامل کارشناسان دستگاه‌های دولتی، کارشناسان دستگاه‌های غیردولتی و کارشناسان مستقل دانشگاهی هستند.

روش دلفی: یک روش ساختاریافته و چارچوب‌مند برای ارتباط گروهی میان کارشناسان و خبرگان تا به کمک آن بتوانند تصمیم‌گیری و تحلیل در شرایط ابهام را با حداقل خطای ممکن انجام دهند. تکنیک دلفی برای «شناسایی» و «غربال» مهم‌ترین شاخص‌های تصمیم‌گیری قابل استفاده است.

ماده ۲) اهداف

هدف کلی

احصاء تعیین‌کننده‌های استانی آسیب‌های اجتماعی در مراکز استان‌ها

اهداف اختصاصی

۱. تعیین مؤلفه‌های محافظ و خطر آسیب‌های اجتماعی در مرکز استان‌ها
۲. تعیین اهمیت، گستردگی و شدت مؤلفه‌های محافظ و خطر آسیب‌های اجتماعی در مرکز استان‌ها
۳. ترسیم شبکه علی-همبستگی بین مؤلفه‌های خطر و محافظ آسیب‌های اجتماعی در مرکز استان‌ها

فصل دوم: ساختار اجرایی

ماده ۳) کمیته استان

الف) اعضای کمیته

۱. معاون توسعه پیشگیری و درمان اعتیاد استان (رئیس کمیته)
۲. کارشناس مسئول برنامه رصد آسیب های اجتماعی در استان
۳. نماینده حوزه حراست استان
۴. نماینده حوزه توسعه مدیریت و منابع استان

ب) وظایف کمیته

۱. انتخاب مجری بر اساس شاخص های موضوع بند الف ماده ۴ این راهنمای عمل در چارچوب قوانین کشور
 ۲. تدوین شاخص و برنامه نظارتی استان
 ۳. بررسی و تایید مراحل مرتبط مندرج در ماده ۵ این راهنمای عمل
 ۴. نظارت بر اجرای صحیح برنامه در چارچوب قوانین کشور، مقررات این راهنمای عمل و سایر ضوابط ابلاغی
 ۵. ارسال صورتجلسات و گزارش روند اجرای برنامه به معاونت پیشگیری از آسیب های اجتماعی مرکز توسعه پیشگیری و درمان اعتیاد بهزیستی کشور
- تبصره ۱: حضور رئیس کمیته استان به همراه کارشناس مسئول برنامه رصد آسیب های اجتماعی استان در جلسات توجیهی و هماهنگی کشوری الزامی است
- تبصره ۲: انجام فرآیندهای موضوع ماده ۵ الزاماً می بایست معطوف به شهرستان مرکز استان باشد.

ماده ۴) مجری برنامه

الف) شاخص های انتخاب مجری

۱. مجری می بایست از دانشگاه ها، اندیشکده ها، پژوهشگاه ها و مراکز علمی و پژوهشی دولتی و غیردولتی و دارای شخصیت حقوقی مستقل انتخاب شود.
۲. دارای سابقه موثر در اجرای پژوهش های کیفی در حوزه علوم اجتماعی
۳. دارای نیروی انسانی با حداقل تحصیلات کارشناسی ارشد رشته های مرتبط
۴. برخورداری از نیروی انسانی دارای تجربه و مهارت های تسهیلگری برای اجرای بند های ب و ج ماده ۵ این راهنمای عمل
۵. تسلط کامل علمی و عملی بر روش های مطالعه کیفی به ویژه در زمینه اجرای مصاحبه های عمیق، بحث های گروهی متمرکز و روش دلفی
۶. برخورداری از نیروی انسانی دارای توانایی و سابقه مصاحبه های کیفی برای اجرای بند الف ماده ۵ این راهنمای عمل

ب) وظایف مجری

۱. اجرای دقیق فرآیند اجرای برنامه موضوع ماده ۵ این راهنمای عمل با رعایت قوانین و مقررات مربوطه و ضوابط علمی - اخلاقی مرتبط
۲. ثبت اطلاعات مطرح شده در مصاحبه‌ها، بحث‌های گروهی متمرکز و گروه دلفی و تحلیل آن‌ها
تبصره ۱: ثبت اطلاعات شامل: لیست مصاحبه شونده‌ها و شرکت کنندگان در جلسات، فایل مکتوب مصاحبه‌ها و جلسات و صورتجلسات
۳. مجری موظف است ضمن توشیح پیمان منع افشاء اطلاعات، نسبت به حفظ محرمانگی اطلاعاتی که به صورت مستقیم یا غیر مستقیم از اجرای این فعالیت حاصل می شود اقدام نماید.
۴. هرگونه پاسخگویی و جبران خسارت قانونی، مالی و کیفی ناشی از خروج یا افشاء اطلاعات بر عهده مجری می باشد.
۵. تعیین یک تسهیلگر و در صورت نیاز یک کمک تسهیلگر در اجرای فرآیند بند ب و ج ماده ۵ این راهنمای عمل

ماده ۵) فرآیند اجرای برنامه

الف) انجام مصاحبه عمیق با مطلعین

۱. تعیین یک نفر مصاحبه گر مورد تایید کمیته استان با اخذ مجوز کتبی مصاحبه گری از سوی حوزه حراست بهزیستی استان
۲. طراحی مصاحبه ترجیحاً به صورت نیمه ساختاریافته
۳. مشخص نمودن لیست مطلعین جهت اجرای مصاحبه و انجام هماهنگی‌های لازم توسط مجری با تائید کمیته استان
۴. مشخص نمودن مکان مصاحبه (ترجیحاً در دفتر کار مصاحبه شونده) با تایید کمیته استان
۵. اجرای مصاحبه با هر مطلع حداکثر در یک بازه زمانی ۹۰ دقیقه‌ای
۶. پیاده‌سازی مصاحبه‌ها، تحلیل اطلاعات و تدوین گزارش نهایی
۷. ارائه گزارش نهایی به کمیته استان

ب) برگزاری جلسات گروه‌های متمرکز با کارشناسان

۱. تعیین یک تسهیلگر و یک کمک تسهیلگر جهت راهبری جلسات
۲. حضور حداقل هشت نفر از کارشناسان متخصص (دولتی، غیردولتی، مستقل و دانشگاهی) در هر گروه متمرکز الزامی است که از طریق روش‌های غیرتصادفی نظیر روش هدفمند یا گلوله برفی با تایید کمیته استان انتخاب می شوند.
۳. تشکیل حداکثر پنج گروه متمرکز برای پنج حوزه از مسائل و آسیب‌های اجتماعی برای مثال: سرمایه اجتماعی، انواع خشونت، اعتیاد، نحوه تحصیل درآمدهای کاذب و غیر قانونی، روابط مربوط به دو جنس و

۴. مشخص نمودن زمان برگزاری جلسه و فراهم کردن مقدمات برگزاری جلسه با اطلاع قبلی به کمیته استان و دعوت از کمیته مزبور جهت حضور در جلسات گروه های متمرکز
- تبصره: شرکت نماینده حوزه حراست و کارشناس مسئول طرح استان در جلسات متمرکز ضروریست و بدون حضور نامبردگان جلسات رسمیت نخواهند داشت.
۵. تشکیل جلسه برای هر گروه متمرکز حداقل ۳ و حداکثر ۵ ساعته با حضور افراد موضوع بند ۲ جزء ب ماده ۵ این راهنمای عمل
۶. پیاده سازی نظرات کارشناسان، تحلیل اطلاعات و تدوین گزارش
۷. ارسال و تحویل گزارش تدوین شده به کمیته استان

ج) برگزاری جلسه دلفی با افراد متخصص و خبره

۱. تعیین یک تسهیلگر و یک کمک تسهیلگر جهت راهبری جلسه
۲. دعوت و حضور حداقل ۲۰ نفر از افراد متخصص و صاحب نظر در زمینه آسیب های اجتماعی برای برگزاری یک جلسه هشت ساعته یک روزه
۳. تدوین صحیح پرسش ها به ویژه بررسی آن از نظر تناسب کلمات و عبارات و نداشتن ابهام و ایهام
۴. ارائه پرسش ها برای افراد متخصص و صاحب نظر
۵. رفت و برگشت پرسشنامه ها در همان جلسه
۶. جمع بندی پاسخ های افراد متخصص و صاحب نظر
۷. آماده سازی گزارش نهایی جلسه
۸. ارسال گزارش نهایی کمیته استان

د) گزارش نهایی عوامل تعیین کننده آسیب های اجتماعی استان (مرکز استان)

۱. جمع بندی گزارش نهایی مصاحبه گر توسط مجری به صورت مکتوب (گزارش های موضوع جزء ۷ از بند الف ماده ۵ راهنمای عمل)
۲. جمع بندی گزارشات نهایی گروه های متمرکز به صورت مکتوب توسط مجری (گزارش های موضوع جزء ۷ از بند ب ماده ۵ راهنمای عمل)
۳. جمع بندی گزارشات نهایی دلفی به صورت مکتوب توسط مجری (گزارش های موضوع جزء ۷ از بند ج ماده ۵ راهنمای عمل)
۴. تهیه گزارش نهایی از سه مرحله الف، ب و ج ماده ۵ این راهنمای عمل در قالب گزارش نهایی عوامل تعیین کننده آسیب های اجتماعی استان (مرکز استان)

ماده ۶) جدول زمان بندی برنامه

اجرای برنامه احصاء تعیین‌کننده‌های استانی آسیب‌های اجتماعی در قالب یک دوره پنج ماهه به شرح ذیل پیش‌بینی می‌شود.

فرد مسئول	زمان لازم برای اجرای فعالیت											فعالیت‌ها		
	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲		۱	
کمیته استان														انتخاب مجری واجد شرایط برای اجرای طرح
مجری طرح														انجام مصاحبه عمیق با مطلعین استانی
مجری طرح														برگزاری جلسات گروه‌های متمرکز با کارشناسان
مجری طرح														برگزاری جلسه دلفی با افراد متخصص و خبره
مجری طرح														تدوین گزارش نهایی طرح و ارسال آن به کمیته استان

***اجرای برنامه از آبان لغایت اسفندماه سال ۱۴۰۱ می باشد.

فصل سوم - نظارت و مقررات کلی

ماده (۷) نحوه نظارت

۱. معاون پیشگیری و کارشناس مسئول برنامه رصد آسیب‌های اجتماعی و عوامل تعیین‌کننده آن موظفند در صورت مشاهده تخلف در اجرای برنامه، گزارش نظارت خود را به کمیته استان اعلام و پس از طرح مسئله، مراتب را به معاونت پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی سازمان بهزیستی کشور ارائه نمایند.
۲. کلیه نظارت‌ها بر اجرای برنامه احصاء تعیین‌کننده‌ها در استان توسط کارشناسان مسئول طرح در استان بر اساس شرح وظایف و فرآیندهای اجرایی این راهنما صورت می‌پذیرد.
۳. کمیته استان موظف است گزارشات مبنی بر عدم اجرای صحیح مفاد این راهنمای عمل را ظرف مدت حداکثر ۱۰ روز کاری مورد بررسی قرار داده و تصمیمات لازم را در چهارچوب اختیارات خود اتخاذ نماید.

۴. نظارت بر اجرای صحیح این راهنمای عمل بر عهده معاون محترم پیشگیری استان و کارشناس مسئول برنامه رصد آسیب های اجتماعی و عوامل تعیین کننده آن در استان است.

ماده ۸) مقررات کلی

۱. عدم اجرای صحیح مفاد این راهنمای عمل توسط کارمندان دستگاه اجرایی (موضوع ماده ۷ قانون مدیریت خدمات کشوری) در حکم تخطی از دستورات مقام مافوق (موضوع بند ۹ ماده ۸ قانون رسیدگی به تخلفات اداری) بوده و در زمره تخلفات اداری می باشد.
۲. مسؤلیت اجرای صحیح مفاد این راهنمای عمل در استان بر عهده معاون محترم پیشگیری استان و کارشناس مسئول برنامه رصد آسیب های اجتماعی و عوامل تعیین کننده آن است در موارد مربوط به جزیره کیش، رئیس اداره بهزیستی جزیره در این خصوص پاسخگو خواهد بود.
۳. مسؤلیت پاسخگویی در خصوص عدم هزینه کرد صحیح اعتبارات و در نتیجه هدر رفت یا بازگشت اعتبار به خزانه بر عهده معاون محترم پیشگیری استان خواهد بود. در موارد مربوط به جزیره کیش، رئیس اداره بهزیستی جزیره در این خصوص پاسخگو خواهد بود.
۴. کلیه مفاد این راهنمای عمل توسط ادارات بهزیستی استان ها لازم الاجرا بوده و هرگونه تخطی و قصور از اجرای مفاد آن موجب پیگرد قانونی برای متخلفین خواهد بود.
۵. معاون محترم پیشگیری و کارشناس مسئول برنامه استانی موظف به تبعیت و اجرای کلیه تصمیمات صادره ابلاغی از سوی معاونت پیشگیری از آسیب های اجتماعی مرکز توسعه پیشگیری و درمان اعتیاد سازمان بهزیستی کشور می باشند.
۶. رعایت کلیه قوانین و مقررات جاری کشور در اجرای این راهنمای عمل ضروریست.

ماده ۹) محل تأمین اعتبار و بودجه

اعتبار این فعالیت توسط سازمان بهزیستی کشور و از محل ردیف ۱۳۱۵۰۰ برنامه ۱۹۰۳۰۵۸۰۰۰ با عنوان فعالیت «رصد و گزارش آسیب های اجتماعی» تأمین می گردد.

ماده ۱۰) این راهنمای عمل در ۳ فصل و ۱۰ ماده و ۴ تبصره توسط دبیرخانه رصد آسیب های اجتماعی طراحی و تدوین گردیده و در صورت نیاز توسط دبیرخانه مزبور قابل بازنگری می باشد و از تاریخ ابلاغ از سوی دبیر دبیرخانه ملی رصد آسیب های اجتماعی برای مشمولین لازم الاجراء خواهد بود.